

Pia Koivunen ja Tuomas Laine-Frigren

Lähihistorian kentältä: Käsikirjoittaja Marjo Vilkkö

Marjo Vilkkö tunnetaan historiadokumenttien käsikirjoittajana ja tietokirjailijana. Ensimmäinen televisiokäsikirjoitus Suomi on ruotsalainen (2013) tarttui rohkeasti suomalaisen kulttuurin ja yhteiskunnan ruotsalaisiin juuriin. Palkittua dokumenttia seurasi pian Suomi on venäläinen (2015), minkä jälkeen nousiin jo kansakunnan kaapin päälle tv-sarjoilla Mauno Koivistosta ja Urho Kekkosesta. Alkuvuodesta 2022 laajaa keskustelua herätti Yle Teemalla ja Yle Areenassa esitetty Kylmän sodan Suomi.

Lähihistoria haastatteli Marjo Vilkköä lokakuussa 2022. Keskustelimme Vilkon kanssa historiadokumenttien tekemisestä sekä lähihistorian kertomisen haasteista ja mahdollisuuksista. Siinä missä historiadokumentti vaatii selkeän näkökulman ja pyrkii herättämään keskustelua, jopa provosoimaan, tieto- ja tiedekirjat antavat laajemmat mahdollisuudet taustoittaa ja tuoda menneisyyden moniäänisyyttä esiin.

Miten päädyit tekemään historiadokumentteja?

Intervisio oy:n toimitusjohtaja **Antti Seppänen**, kurssikaverini yleisestä historiasta, oli saanut idean Suomi on ruotsalainen -sarjasta. Hän oli nähnyt freelancerina tekemiäni juttuja ja pyysi mukaan käsikirjoittajaksi. Mukana oli myös kokenut yleläinen **Lilli Riihiranta**. Hänen avulla pääsin televisio-käsikirjoitusten tekemiseen kiinni. Intervisio oli aiemmin tehnyt lifestyle-,

viihde- ja keskusteluohjelmia sekä lastensarjoja. Suomi on ruotsalainen oli sen ensimmäinen historiasarja.

Tavallaan se idea lähti suomenruotsalaisista piireistä. Oli tullut tutkimusta Suomen ja Ruotsin yhteisestä historiasta. Aiheesta puhuttiin paljon 2010-luvun alussa ja sillä oli selvää tilausta. Tietyissä piireissä herätti valtavasti ärtymystä kaikki vihjailukin siitä, että ei muka olisi ollut olemassa Suomea jo satoja vuosia sitten - 'että me muka oltais oltu Ruotsi'. Aihe tuntui siis tosi herkulliselta toteuttaa. Suomi on ruotsalainen poiki sitten melkein itsestään sen ajatuksen, että Venäjähän on tuossa toisella puolella, ja siitäkin sitten tuli sarja, ja sen pohjalta kirja. Molemmat kirjat toimivat ikään kuin tilauskortteina kustantajan suuntaan (silloinen Schildts & Söderström, nykyinen S&S). Kirjat siis tulivat sarjojen jälkeen.

Sinulla on myös taustaa akateemisen historian parissa, eikö niin?

Maisteriksi valmistumisen jälkeen aloitin jatko-opinnot ja näinkin itseni akateemisena toimijana. Jatko-opintoseminaareissa aloin myös syvällisemmin ymmärtää lähdekritiikin merkitystä, lähteiden valintaa ja sen sellaisia kysymyksiä. Oli myös aihe, johon olin rakastunut, enkä hennonnut luopua siitä, eli saksalaisen romantiikan säveltäjäkuva E.T.A. Hoffmannin teosten kautta tarkasteltuna. Luin samaan aikaan estetiikkaa, ja väitöskirjani oli tarkoitus olla monitieteinen työ. Sain tosi vapaasti tutkia ja tehdä. Mutta aloin sitten kuitenkin kyseenalaistaa, olenko varmasti oikeassa paikassa. Ja siinä meni monta vuotta ennen kuin ymmärsin, että tutkimus ei ollut minun juttuni. Olin kuitenkin aina kiinnostuneempi menemään sinne mihin tutkimuksessa ei ehkä kannattaisi mennä. Toimimaan vapaammin. Lähdin sitten lopullisesti, kun TV-tuotannot alkoivat.

Suomi on ruotsalainen sai Tiedonjulkistamisen valtionpalkinnon. Mikä siinä mielestäsi onnistui?

Se on se lempiasiani eli että saa hämmentää kansallismielistä itsekeskeytyttä ja turhanaikaista erikoisuuden tavoittelua, joka siihen liittyy. Se oli siinä mielessä onnistunut provokaatio. Ihan suoraan voin sanoa, että tykkäsin provosoida sillä aiheella. Sarjan taustalla oli myös vahvat faktat eli myös siinä suhteessa meni ihan nappiin. Me onnistuimme tiivistämään hyvin lyhyisiin, iskulauseenomaisiin väittämiin olennaisia asioita Suomen ja Ruot-

sin yhteisestä historiasta, tai oikeastaan Suomen ruotsalaisuudesta. Se oli se mikä siinä sarjassa onnistui parhaiten.

Miten työskentelet? Miten työstät käsikirjoituksia?

Varsinkin ensimmäisissä tuotannoissa lähdimme tutkijavetoisesti liikkeelle: ketkä ovat aiheesta julkaisseet ja ovat auktoriteetteja pitkältikin ajalta. Otin yhteyttä, haastattelin ja sain lisävinkkejä lähteistä. Ja tietysti ihan poskettomasti googlasin ja kannoin kirjastosta järjettömiä määriä kirjoja kotiin. Tuotantojen alussa aika menee lukemiseen ja ideointiin, ja niin alkaa vähitellen hahmottua, mitä siellä sitten oikeasti voisi sanoa.

Ihan viimeisimmissä projekteissa taustahaastattelut ovat jääneet vähemmälle. Suurin syyllinen on kiire. Jo alkuaikoina Ylen päässä kuulosti ihan hullulta, että käsikirjoituksen tekemiseen voi mennä yhdeksän kuukautta. Siinä varmaan jo 4–5 kuukauden kohdalla Yleltä alkoi tulla kysymyksiä, että 'me haluttais nähdä käsikirjoituksia'. Käsikirjoitukset olivat siinä vaiheessa aina kaikenlaista tekstimassaa – ei nyt ihan tajunnanvirtaa, mutta esimerkiksi haastatteluista poimittuja pätkiä, sellaisia että tämä voisi mennä tuohon jaksoon ja tämä tuohon. Ei niitä siinä vaiheessa pysty lukemaankaan kukaan muu kuin minä.

Taustatyön määrä on kyllä valtava. Vaikka jotain etukäteisymmärrystä olisikin aiheesta, pitää ottaa asiasta selvää, lukea, että voi tiivistää ja olisi jotain auktoriteettia sanoa, että asiat ovat näin. Sitten pitää saada vielä oma näkemyskin esiin. Viime vuosina olenkin varannut enemmän aikaa taustatyölle ja lukemiselle. Haastattelukysymykset tehdään sitten taustatyön pohjalta. Näin tutkijoillekin voi tulla aika yllättäviä kysymyksiä, ja jälkikäteen voi aina tehdä tarkennuksia ja lisäkysymyksiä.

Yhdeksän kuukautta ei tosiaan kuulosta pitkältä ajalta. Miten luonnehtisit tietokirjan kirjoittamisen ja tv-sarjan tekemisen eroja?

Suurin ero tietokirjan ja tv-sarjan tekemisen välillä on siinä, että tietokirjaan voin vapaasti valita aiheita. Tv-sarjasta on usein poistettava aiheita ajan- tai tilanpuutteen vuoksi tai siksi, että ne eivät ole muuten olleet ohjaajan tai tuottajan mielestä oleellisia. Yhdessä jaksossa on vain 28 minuuttia aikaa eli tietty teema tai ajanjakso pitää pystyä sovittamaan niihin minuutteihin – ja vielä siihen tyyliin, että asia tulee ymmärrettäväksi niin kuin sen haluaa. Kirjassa sitten pystyy syventämään ja taustoittamaan enemmän ja ihan eri

tavalla kuin tv-sarjassa. Voi nostaa enemmän esiin erilaisia kehityskulkuja ja voimia, jotka ovat vaikuttaneet kehityskulkuihin. Voi esitellä kiinnostavia hahmoja ja oikeasti luoda sellaisen kerronnan, jossa on vähän pidemmät kaaret.

TV:ssä on mahtavaa kun haastateltavat pääsevät ääneen ja kertomaan. Kirjassa tutkijat jäävät enemmän varjoon. Kirjaan voisi tietysti laittaa pitkiä lainauksia tutkijoilta, mutta enpä muista lukeneeni sellaisia populaarihistorioita. Se on myös jännittävää, miten haastateltavat alkavat tavallaan ohjata käsikirjoitusta jonnekin yllättävälle uralle, jatkamaan vähän eri tavalla, ja sillä tavoin alkavat ruokkia omaa ajattelua. Ja haastateltavat voi laittaa keskustelemaan keskenäänkin joskus.

Olet tehnyt yhteistyötä kirjailija Jari Tervon kanssa. *Kylmän sodan Suomi, Kekkonen ja Koivisto* ovat kaikki dokumentteja, joissa Tervo on näkyvästi esillä haastattelijana. Eroavatko Tervon kanssa tehdyt sarjat jollain tavalla aiemmista tuotannoistasi?

Mun kannalta suurin ero on siinä, että Jarin haastatteluissaan esittämät kysymykset tehdään yhteistyössä Jarin kanssa. Laitan omalta puoleltani kysymykset ja hän on miettinyt omalta puoleltaan jotain. Sitten niistä tehdään kombo. Ja sama juontojen kanssa. Ja kyllä ne menevät niin kuin on käsikirjoitusta tehdessä suunniteltu.

Haastatteluilla on sarjoissa tärkeä rooli. Niitä seurattaessa näyttää joskus siltä, että Tervo yrittää saada haastateltavia sanomaan jonkin asian, josta hänellä on mielipide ja jonka hän haluaisi mielellään kuulla.

Joo hänellä se on varmaan dna:ssa (*nauraa*). Ja kyllä niitä joskus on leikattu poisikin. Mutta yleisesti ottaen sehän on loistava juttu näille sarjoille, että se haastattelutilanne luo sellaisen oman dynamiikkansa. Jarilla on usein myös hyviä ilmeitä. Hän ei välttämättä aina sano mitään vaan reagoi ilmeillä. Ehkä sekin välittää katsojille haastattelutilanteiden yllätyksellisyyttä. Tätä haastatteluiden tuomaa lisäarvoa me pyrimme hyödyntämään.

Vaatiiko historiadokumentti vahvaa näkökulmaa, jotta se pitää katsojan ruudun ääressä? *Kylmän sodan Suomessa* yksi tunteita herättänyt teema oli kysymys siitä, pitäisikö kansakunnan tuntee suomettumisen ajasta häpeää.

Hyvän dokumentin ei välttämättä tarvitse olla näkökulmiltaan haastava, mutta halusin löytää sellaisen näkökulman, joka provosoi. Osasin odottaa

kritiikkiä, mutta yllätyin kuinka vahvoja reaktioita sarja nostatti. Häpeän ja syyllisyyden tunteiden käsittely on kiinnostavaa, koska ne kertovat suhtautumisestamme menneisyyteen ja sen tulkintaan. Molemmat voivat olla myös historiaa ohjaavia voimia. *Kylmän sodan Suomen* vastaanotossa oli kiinnostavaa huomata, kuinka emotionaalisesti latautunutta palautetta tuli tutkijoilta, jotka historiantutkimuksen objektiivisuuteen vedoten arvostelivat näiden tunteiden käsittelyä tv-sarjassa. Pelon käsittelyä ei samalla tavalla arvosteltu.

Sarjan loppupuolella tutkijoilta kysyttiin suoraan tämä kysymys häpeästä, ja tuntui siltä, että ainakin osa heistä lähestyi asiaa hieman eri tavoin kuin sarjan tekijät.

Ihan tarkoituksella olemme halunneet tuoda esiin tutkijat, jotka ehkä eivät ole samaa mieltä, jopa tyrmäävätkin sen meidän näkökulman. Näin dokumenttiin tulee moninäkökulmaisuuksi. Muuten se olisikin aika tylsää. Eikä mikään estä esittämästä sellaista väitettä, johon emme itse edes usko. Siihen emme kuitenkaan ole menneet. Itse ehkä koin esittäväni kysymyksen häpeästä retorisena, mutta sitä voi kyllä ihan vakavissaan pohtia. Kysymykset takautuvasta syyllisyydestä ovat ilmassa. Ei se minusta huono keskustelunaihe ole.

Miten päädyitte sarjan nimeen?

Alun perin piti tehdä sarja suomettumisesta. Olikohan se joku Intervision tai Ylen vinkki, että tämä kiinnostaa. Sarjaa kommentoineet olivat kyllä oikeassa, että siinä keskityttiin Suomen ja Neuvostoliiton suhteeseen, vaikka kylmä sota on tietenkin paljon laajempi asia. Ja olisinkin halunnut enemmän esiin myös lännen ulottuvuutta, lännen vaikutusta ja toimintaa Suomessa. Piti kuitenkin valita mitä käsittelee, mitä ottaa mukaan ja mitä jättää pois. Ja siinäkin tuli jaksojen kesto vastaan.

Kylmän sodan Suomi on nimenä iskevä ja kuvasi myös pyrkimyksiämme. Suomettuminen oli kylmän sodan keskeinen ilmentymä Suomessa. Ja dokumentin tekemisessä tietyn näkökulman ottamiseen liittyy myös se, että herätetään keskustelua. Provosoiminen mielletään aika usein negatiivisena ilmiönä, mutta haluan ajatella, että ehkä sen voisi nähdä positiivisemmin. Rakentava provosoiminen, ehkä siinä voisi olla tulevaisuuden trendi?

Mikä sinulle on menneisyydestä kertomisessa tärkeää?

Toivoisin osaavani kertoa menneisyydestä niin että saisin tuoduksi esiin ne ristiriitaiset voimat, jotka vaikuttavat asioiden kulkuun. Ja ehkä historia tosiaan voi auttaa ihmisiä ymmärtämään myös omaa aikaa. Ei kuitenkaan niin, että uskoisimme menneisyydestä haettujen samankaltaisten tapahtumien olevan identtisiä oman aikamme tapahtumien kanssa ja johtavan identtisiin kehityskulkuihin. Esimerkiksi 'Mainilan laukaukset' ammuttiin Suomen, ei Ukrainan rajalla, eikä Ukrainan tie ole talvisodan Suomen tie, vaikka rinnastuksia tehdäänkin. Parhaimmillaan historia auttaa käsittelemään kaikkia niitä ahdistuksen ja voimattomuuden tunteita, joita syntyy kun näkee kuinka sekava tilanne omassa ajassa on. Ja että ei ole yhtä totuutta.

Ja tietenkin tärkeää on kertoa siitä, miten 'past is a strange country', eli miten omat ajatukset, näkökannat ja mieltymykset eivät ole suoraan siirrettävissä menneisyyden toimijoihin. Tämä kyllä onnistuu varmasti parhaiten kirjoissa. Ja sitten yksi asia, jos palaisi vielä siihen *Suomi on ruotsalainen* -sarjaan, siinä minusta tärkeää oli yleisten harhaluulojen ja isojen yksinkertaistusten kumoaminen ja kritisoiminen. Esimerkiksi juuri tämän näyttäminen, että Suomi sellaisena kuin me sen tunnemme on ollut vain vähän aikaa olemassa.

Mikä sinun suhteesi lähihistoriaan on?

Meillähän on käynnissä jonkinlainen lähihistoriabuumi. Nämä puolifiktiiviset elämäkerrat ja kaikki sellainen. Ollaan kiinnostuneita oman kaupungin historiasta, lapsuuden maisemista tai perheen historiasta. Ihmiset postailivat paljon kaikenlaista somessa.

Aluksi mietin, että lähihistoriakorostus voi olla huono, koska se luo rajoitetun historiakuvan ja siirtää huomiota pois vanhemmasta historiasta. Mutta toisaalta lähihistorian avulla voi tuoda hyvin esiin, miten muisti voi pettää, miten voi muistaa väärin. Voi tuoda esiin kaunisteltuja, liioiteltuja tai vähäteltyjä asioita.

Tärkeintä minusta on saada ihmiset näkemään erilaisia puolia historiasta ja tutustuttaa heitä myös sellaisiin henkilöihin ja ilmiöihin, jotka eivät ole niin tuttuja ja voivat olla ristiriitaisiakin. Sen kautta voi saada ihmisiä ymmärtämään toiseutta tai vierautta.

Suomen poliittisen lähihistorian tutkimisen hankaluus on siinä, että siellä on varsinkin 1970-luvun toimijoilla tosi vahva näkemys siitä, miten kuvaa

menneisyydestä pitää rakentaa. Siihen liittyy paljon tunnelatausta. Kyllä se tutkijalle on kova haaste irrottautua siitä kokemuksesta, jota nämä aikakauden kokijat ja tekijät ovat luoneet. Olisi kyllä tosi kiinnostava tietää, mitä sadan tai kahdensadan vuoden päästä suomettuneisuuden vuosista kirjoitetaan.

Mikä on historiadokumenttien tärkein yhteiskunnallinen tehtävä?

Sivistäminen, ja että positiivisen provokaation kautta ihmisille tulisi halu ottaa selvää. Että ei vain mekastettaisi ympäriinsä laukomassa mielipiteitä. Kyllä se on ihan tällainen vanhanaikainen halu sivistää kansalaisia, mikä minua motivoi. Niissä ahtaissa puitteissa, joihin nuo jaksot antavat myöten.

Jos saisit itse päättää, mitä aihetta käsittelisi seuraava historiadokumentti tai kirja? Mistä pitäisi kertoa?

Tekisin ison sarjan Suomen eurooppalaisuudesta. Jaksot olisivat tarpeeksi pitkiä, 50 minuuttisia. Nostaisin esille eurooppalaisia kontakteja pitkältä ajalta, niistä kertoisin. Kun on sellaista puhetta, että 'ollaanko me nyt edes eurooppalaisia'. Meillä on tämä outo kielemme ja maantieteellinen sijaintimme, mutta silti me olemme eurooppalaisia. Sarjassa matkustettaisiin ympäri Eurooppaa.

Marjo Vilkon teokset:

Romaani Vilpitön sydän (S&S, 2018).

Tietokirjat Suomi on ruotsalainen (S&S, 2014), Suomi on venäläinen (S&S, 2015).

Tv-käsikirjoitukset sarjoihin Suomi on ruotsalainen (2013), Suomi on venäläinen (2015), Suomi on suomalainen (2017), Kekkonen (2017), Suomi on metsäläinen (2019), Koivisto (2019), Suomi on maalainen (2020), Kylmän sodan Suomi (2021).